

Význam naratívneho prístupu v bioetike

JANA TOMAŠOVIČOVÁ

DOI: 10.31577/WLS.2024.16.2.7

© Institute of World Literature

Slovak Academy of Sciences

© Jana Tomašovičová 2024

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0

The relevance of the narrative approach in bioethics

Interdiscursive research between literature, ethics and bioethics.

Methodological pluralism. Narrative approach. Narrative imagination.

Reflective equilibrium.

Methodological pluralism is a characteristic feature of contemporary bioethics. Within interdiscursive research, a narrative approach has gradually emerged as part of a broader ethical reflection. This article aims to explore the relevance of the narrative approach in bioethics, where it is gaining a place alongside traditional normative approaches. After first analyzing two initiatives that have influenced the reflection on the inclusion of the narrative method in bioethical discourse, it focuses on an analysis of selected works by Martha C. Nussbaum, which explores the influence of narrative imagination on moral reasoning against the backdrop of the dialogue between literature and ethics. It also examines the method of reflective equilibrium, through which Nussbaum attempts to incorporate moral beliefs and intuitions gained through narrative-ethical analysis of literary works into the making of moral judgments. The last section of the article presents four of the most prominent forms of narrative representations in bioethics, against which the relevance of the narrative approach in bioethics can be assessed.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0163/22 „Literatúra v bioetike a bioetika v literatúre“.

Jana Tomašovičová

Centrum pre bioetiku

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Slovenská republika

jana.tomasovicova@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-4103-4608

Bioetika prináša v posledných desaťročiach významné impulzy pre súčasné uvažovanie. Kriticky sa vyrovnáva s morálnymi dimenziami konania, ktoré majú zásadný vplyv na život jednotlivcov i spoločnosti. Keďže pracuje v interdiskurzívnom prostredí, v ktorom sa stretávajú prírodné, medicínske, humanitné i technické vedy, snaží sa bezprostredne reagovať na ich dynamický vývoj. Predovšetkým však reflektuje vývoj v oblasti biomedicíny a biotechnológií, ktorý na základe nového poznania a rozsiahlych technologických inovácií nastolil náročné otázky o klonovaní, výskume na embryách, editovaní génov, xenotransplantácii, zásahoch do mozgu či eutanázii, vyžadujúce mimoriadne komplexné a precízne etické posúdenie (Düwell 2008, 15). Tematický záber bioetiky v dôsledku tejto reflexie súčasného biovedeckého vývoja prekračuje rámec tradičnej etiky, ktorej teoretické nástroje nie sú dostatočné na riešenie aktuálnych morálnych výziev. Naďalej síce zohrávajú dôležitú úlohu konzekvencialistické a deontologické etické prístupy, pri riešení praktických dilem biomedicíny však nadobudla značný vplyv aj novo konštituovaná etika princípalizmu (ang. *principlism*), možno však povedať, že bioetika nemá k dispozícii žiadnu univerzálne akceptovanú etickú teóriu či metódu a jej charakteristickým rysom je metodologický pluralizmus.

Cieľom príspevku je preskúmať význam naratívneho prístupu v bioetike, ktorý si popri normatívnych konceptoch postupne získava svoje miesto. V prvej časti budem analyzovať dve iniciatívy, ktoré ovplyvnili úvahy o začlenení naratívnej metódy do bioetického diskurzu. Následne sa zameriam na vybrané diela Marthy C. Nussbaum, ktorá skúma vplyv naratívnej imaginácie na morálne usudzovanie na pozadí dialógu medzi literatúrou a etikou. Naratívnu imagináciu vníma ako komplementárnu časť širšej etickej reflexie. Taktiež preskúmam metódu reflexívnej rovnováhy, pomocou ktorej sa Nussbaum snaží zakomponovať do tvorby morálnych úsudkov aj morálne presvedčenia a intuície získané naratívno-etickou analýzou literárnych diel. V poslednej časti príspevku predstavím štyri najvýznamnejšie podoby naratívnych reprezentácií v bioetike, na základe ktorých preukážem a zhodnotím význam naratívneho prístupu v bioetike.

PREDPOKLADY VZNIKU NARATÍVNEHO PRÍSTUPU

Naratívny prístup v bioetike sa začal objavovať približne v 90. rokoch minulého storočia a ovplyvnili ho minimálne dve vývojové tendencie. Jednou z nich bola rastúca nespokojnosť s princípalizmom, teóriou, ktorú sformulovali Tom L. Beauchamp a James F. Childress v diele *Principles of Biomedical Ethics* (Princípy biomedicínskej etiky, [1979] 2013) ešte v počiatočných fázach zrodu bioetiky a ktorá nastavila minimálny bioetický rámec založený na štyroch princípoch: rešpektovanie autonómie, neublížovanie, prospešnosť, spravodlivosť (ang. *respect for autonomy, nonmaleficence, beneficence, justice*; 101 – 301). A hoci bola táto teória východiskom pre mnohých klinických i akademických bioetikov a zároveň sa jej autori snažili v každom ďalšom vydaní knihy zohľadňovať prichádzajúce kritické postrehy a zapracovať ich do pôvodného konceptu, čo je určite známkou vysokej intelektuálnej poctivosti a zrelosti, predsa len pribúdali aj námietky zásadného charakteru. Všeobecnosť princípov, ktoré predstavovali záväzné, normatívne usmernenia pre praktické konanie, vyvolávala

obavy, že sa stratí z dohľadu špecifickosť a najmä komplexnosť jednotlivých prípadov. Aplikovaniu normatívnych princípov takpovediac „zhora“ môže uniknúť zložitost' posudzovanej morálnej situácie. *Top-down* model je vnímaný ako príliš abstraktný, čo zvyšuje požiadavky na to, aby bioetika pri posudzovaní a zdôvodňovaní konania zohľadňovala aj širší kontext (Badura [2002] 2006, 195). Ďalšie námietky sa týkali prioritizovania autonómneho racionálneho subjektu, ktorý je schopný jasne formulovať a hájiť svoje záujmy. V praktickom živote sa však stretávame s rôznymi ďalšími podobami ľudskej existencie, ktoré nie sú vždy schopné autonómne jednať (Düwell 2008, 37 – 41). Zároveň tým, že žiadny z princípov nemá vo vzťahu k zvyšným princípom normatívnu prednosť, v praktickom lekárskom konaní vznikali situácie, keď princípy nemohli byť rovnako dodržané. Táto rastúca nespokojnosť s principializmom a potreba venovať zvýšenú pozornosť komplexnosti jednotlivých prípadov, ako aj celkovo problém normatívneho prístupu s tým, aby po argumentačnej britkosti dospel ku konsenzuálnemu riešeniu sporných prípadov s vážnym celospoločenským dosahom, otvorili cestu iným možným metodologickým prístupom, ktoré by sa azda dokázali lepšie vysporiadať s napätím medzi nárokom na všeobecnú platnosť a dostatočným ohľadom na jedinečnú životnú skúsenosť (Lesch 2003, 185). Obrat k naratívnomu prístupu v bioetike predstavuje pokus zareagovať na túto výzvu a posilniť či zvýrazniť potlačené aspekty (Arras 1997, 66).

Druhou významnou tendenciou, ktorá vôbec umožnila uvažovať o naratívnom prístupe v bioetike po prejavenej nespokojnosti s jestvujúcimi metodologickými nástrojmi, bola v tom čase už širšie etablovaná naratológia, literárnoteoretická disciplína zameraná na analýzu naratívov a rozprávania (Lindemann Nelson 1997, ix – x). Vznikla v 60. rokoch minulého storočia pod vplyvom štrukturalistických konceptov, odkrývala jednotlivé vrstvy rozprávania, skúmala jeho vnútornú štruktúru, princípy usporiadania a základné väzby medzi znakmi, ktoré sa podieľali na konštituovaní celkového významu textu (Todorov [1966] 2002, 142 – 144; Sommer 2011, 273; Malinová 2023). Neskôr sa jej zameranie výrazne rozšírilo. Pôvodná výhradná koncentrácia na text ako samostatný uzavretý systém sa podstatne modifikovala, naratológia akceptovala Derridov náhľad, že každý znak nesie v sebe stopy iných znakov (1993, 39) a zapracovala ho do svojho výskumu. To znamená, že neoddeliteľnou súčasťou analýzy naratívneho aktu sa stali väzby medzi textom a kontextom, ktoré nemožno pri identifikovaní významu prehliadať, čo prinieslo nové témy a početné diskusie o úlohe autora, rozprávača, adresáta, o perspektíve, interpretácii a ďalšie (Barthes [1984] 2001, 8 – 13). Analýza naratívu je teda jednak analýzou rozprávanej udalosti, jednak analýzou nástrojov, ktoré umožnili túto udalosť sprostredkovať. Odkrýva viditeľné aj hlboko sedimentované vrstvy rozprávania a prispieva k jeho pochopeniu. Niet divu, že naratívny prístup orientovaný na príbeh a jeho rozprávanie sa ujal v mnohých ďalších vedných oblastiach, ktoré ho zaradili k svojim výskumným metódam (Suwara 2021, 139 – 163; Lacko 2021, 17 – 23). Postupne sa presadil aj v bioetike. Tento záujem však nemožno vnímať len ako špecifickú bioetickú záležitosť, pretože silu príbehu ako výnimočného média na sprostredkovanie ľudskej skúsenosti rozpoznala už tradičná etika (Lesch 2003, 184).

MARTHA C. NUSSBAUM – ANALÝZA DIALÓGU MEDZI LITERATÚROU A ETIKOU

Mimoriadne produktívny ohlas pri presadzovaní naratívneho prístupu v bioetike zaznamenali práce americkej filozofky Marthy C. Nussbaum, a to napriek tomu, že v nich nereflektuje priamo bioetické témy, ale sústreďuje sa hlavne na etické otázky. Jej rozsiahly výskum však významnou mierou podporil úvahy o implementácii naratívnej metódy aj do sféry bioetiky na hlbšie osvetlenie jej sporných dilem. Nussbaum sa už od polovice 80. rokov minulého storočia snaží viesť intenzívny dialóg medzi literatúrou a etikou, pričom skúma možnosti ich vzájomnej spolupráce, predovšetkým sa však zameriava na odкрývanie významu literatúry pre etiku. Všima si, že mnohé etické otázky už zaznamenali interdiskurzívny presah, diskutuje sa o nich súčasne vo viacerých vedných odboroch; napríklad témy ako morálny relativizmus alebo úloha emócií pri ľudskom rozhodovaní sú predmetom reflexie nielen v oblasti etiky, ale aj psychológie, kultúrnej antropológie či umenia. Preto sa Nussbaum snaží nadviazať podobný hlbší dialóg aj medzi literatúrou a etikou, pričom táto téma rezonuje vo viacerých jej dielach. V nasledujúcej časti analýzy budem vychádzať najmä z týchto prác: *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* (1986; čes. *Křehkost dobra: Náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*, 2003), *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature* (Poznanie lásky: Eseje o filozofii a literatúre, 1990), *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (Kultivovanie ľudskosti: Klasická obrana reformy liberálneho vzdelávania, [1997] 2003), *Creating Capabilities: The Human Development Approach* (Tvorba spôsobilostí: Prístup k ľudskému rozvoju, 2011), *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (2010; čes. *Ne pro zisk: Proč demokracie potřebuje humanitní vědy*, 2017).

Nussbaum testuje význam a prínos literárneho spracovania morálnych konfliktov pre samotnú etiku nastolením východiskovej otázky, ktorú považuje, v nadväznosti na Aristotela, za kľúčovú: Ako by mal človek žiť, aby dosiahol dobrý, hodnotný život? ([1986] 2003, 56) Zatiaľ čo základnou otázkou normatívnej etiky je: Čo máme robiť?, pričom ide o vymedzenie povinnosti v priestore ľudského konania, aristotelovská etika cností sa zaoberá otázkou, ako dosiahnuť dobrý, vydarený život (Düwell 2008, 37). Hoci táto otázka motivovala k etickým úvahám už antických autorov, Nussbaum ju prehĺbuje zohľadnením dôležitého vstupného predpokladu, akým sú v živote človeka okolnosti, ktoré sa mu prihodia bez toho, aby sa o ne sám pričínil. Sú to okolnosti, ktoré ho jednoducho zasiahnu, nad ktorými nemá moc, ktoré však vplývajú na jeho konanie, ako napríklad dlhotrvajúca choroba, bolesť, utrpenie. Zohľadnenie týchto okolností je pre etiku a neskôr aj pre bioetické otázky obzvlášť dôležité, pretože pripomína zraniteľnosť, krehkosť človeka, ktorú normatívna etika dostatočne nereflektovala. Zraniteľnosť sa môže týkať neschopnosti človeka autonómne konať, avšak zraniteľný je podľa Nussbaum aj človek schopný sebaurčenia, ibaže v dôsledku istých okolností vystavený tlaku, strate, zármutku či nedostatku ([1986] 2003, 60; Rogers – Mackenzie – Dodds 2021, 190 – 191). Koncepty, ktoré sa snažia pomocou rozumu vylúčiť zraniteľnosť z ľudského života, čo je podľa nej platónsky prístup, podstupujú riziko, že tým odstránia aj skutočné ľudské dobré. Napríklad zraniteľným sa stáva každý, kto miluje svoje dieťa, pričom láska k dieťaťu je skutočným dobrom (Nuss-

baumová [1986] 2003, 37). To znamená, že isté dobrá, akými sú láska, priateľstvo či solidarita, si vyžadujú podstúpiť riziko zraniteľnosti. Na základe týchto úvah potom Nussbaum upresňuje pôvodnú otázku: Ako dosiahnuť dobrý, hodnotný život, ak je človek zraniteľný? Ako zraniteľnosť formuje naše predstavy o dobrom živote?

Kvôli maximalizovaniu relevantných alternatívnych odpovedí na položenú otázku sa autorka pokúsila vytvoriť experimentálny priestor, rozšíriť perspektívu uvažovania aj samotné výskumné pole. Odpovede hľadá nielen u významných filozofov, ktorí priamo skúmajú ľudské úsilie dosiahnuť dobrý život, ale aj vo vybraných literárnych dielach, či už v dielach gréckej tragédie alebo v dielach mnohých svetových autorov (napr. Charles Dickens, Henry James, Marcel Proust, Samuel Beckett a i.). Na základe analýzy jej textov som vygenerovala niekoľko dôvodov, ktoré najskôr preukážu význam vzájomnej spolupráce medzi literatúrou a etikou, a teda aj význam naratívnej metódy, a následne predstavia autorkinu odpoveď na východiskovú otázku.

Záujem Marthy C. Nussbaum o literatúru je kognitívny. To znamená, že v literatúre hľadá vzory možností ako žiť (aby sme dosiahli hodnotný život), všíma si interakcie medzi okolnosťami a voľbou/rozhodnutím, ktoré sa v ľudských životoch objavujú s istou stálosťou (1990, 171). Mapuje rôznorodé morálne situácie, konflikty konania a spôsoby ich urovnania, aby zaznamenala alternatívne vzorce morálneho usudzovania, pomocou ktorých možno obohatiť to, čo v etickej teórii zostáva nutne abstraktné. Literatúra vďaka dôkladnej charakteristike postáv a spôsobov ich konania dokáže poskytnúť takúto pluralitu možných morálnych stanovísk. To všetko podľa Nussbaum podnecuje a kultivuje našu *morálnu predstavivosť*. Občas jej síce vyčítajú, že nevenuje dostatočnú pozornosť rozlíšeniu medzi literárnym a reálnym svetom (Eagleton 1997, 42), v skutočnosti však literárny svet vníma ako etické laboratórium, v ktorom skúma prevažujúce podoby morálneho konania a rozhodovania.

Pozoruhodnou črtou literatúry je, že zobrazuje zväčša komplexnú morálnu situáciu, predkladá nám ju v širšom kontexte, odkrýva pôvod a predpoklady konania, ako aj jeho prípadné dôsledky, aby sme danej situácii mohli adekvátne porozumieť. Filozofické dielo často stráca zo zreteľa tento kontakt s komplexnou skúsenosťou. Nussbaum poznamenáva, že interpretovať literárne dielo, akým je napríklad grécka tragédia, je omnoho zložitejšie ako interpretovať filozofický príklad či myšlienkový experiment, ktorý je často vytrhnutý zo širšieho kontextu ([1986] 2003, 79). Nechce pritom vyťažiť z literatúry nejaké konkrétne učenie, ale priviesť nás k morálnemu usudzovaniu, ktoré bude zakaždým vnímať a zohľadňovať aj kontext (Lesch 2003, 189).

Literárne rozprávania sa vyznačujú podľa Nussbaum hutnejšou koncentráciou životnej skúsenosti (1990, 171) než napríklad biografické rozprávania pacientov a majú aj vyššiu mieru reflexie. Literatúra nielen zobrazuje udalosť, ľudskú skúsenosť, ale ponúka aj kritickú reflexiu, zhodnotenie prezentovanej skúsenosti, čiže stáva sa súčasne médiom reflexie. To sa ukazuje ako obzvlášť dôležité tam, kde nám zatiaľ chýbajú etické interpretačné vzory (Düwell 2008, 53).

Nussbaum vo viacerých prácach vyzdvihuje schopnosť literatúry podnietiť *naratívnu imagináciu* ([1997] 2003, 85 – 112; [2010] 2017, 159 – 191). Učí nás predstaviť si, aké je to byť v koži iného človeka, čím prebúdza naše emócie, empatiu, súcit, soli-

daritu, ktoré sú neoceniteľným vodidlom pri morálnom usudzovaní. Otvára pritom dôležitú tému konfrontácie racionálnej logickej argumentácie pri etickom zdôvodňovaní na jednej strane a emocionálneho, empatického, zúčastneného porozumenia na druhej strane. Vo viacerých dielach zdôrazňuje, že intelektuálne uvažovanie a logická argumentácia samy osebe nestačia na etické súdenie. V etickom myslení hrajú úlohu aj emócie ([1986] 2003, 35, 558 – 559). Podobne v práci *Cultivating Humanity* konštatuje, že naratívna imaginácia je nevyhnutnou prípravou na morálne konanie ([1997] 2003, 86). Podnecuje totiž našu súcitnú vnímavosť na potreby druhých, častokrát zranených, vylúčených, utláčaných. Súcit vyžaduje taktiež uvedomenie si vlastnej zraniteľnosti. Západná filozofická tradícia však „má sklon predpokladať, že etický text by sa mal v procese skúmania obracať len na intelekt, nemal by sa dovolávať emócií, pocitov a zmyslových reakcií“ ([1986] 2003, 81 – 82). S takýmto postojom autorka nesúhlasí. Mnohokrát poznamenáva, že osoby účasné morálneho usudzovania by mali disponovať vysokou mierou morálnej integrity, morálnym charakterom, ktorý sa okrem racionálnych logických schopností vyznačuje aj emocionálnou a naratívnu vnímavosťou.

Azda najvýznamnejším vyústením autorkinho skúmania interdiskurzívnych vzťahov medzi literatúrou a etikou je diskusia o metodológii, ktorá by dokázala adekvátne zohľadniť konkrétnu životnú skúsenosť a vzala by do úvahy aj výsledky literárno-etických analýz. V nadväznosti na Johna Rawlsa uvažuje o metóde *reflexívnej rovnováhy* (ang. *reflective equilibrium*; [1971] 1999, 173), ktorá dokáže integrovať do procesu morálneho usudzovania viaceré komponenty. Morálny úsudok tu vzniká zo vzájomnej reflexívnej korekcie medzi morálnymi intuíciami a presvedčeniami nadobudnutými životnou skúsenosťou na jednej strane a všeobecnými etickými princípmi na druhej strane (Nussbaumová [1986] 2003, 478). Do procesu tohto vzájomného dynamického vyvažovania sú pritom zakomponované aj prevažujúce morálne názory a postoje, ktoré pochádzajú z analýzy ľudského konania a rozhodovania zobrazeného v literárnych príbehoch a ktoré sú ako možné alternatívne stanoviská prínosným rozšírením celého posudzovania. Nussbaum hľadá strednú cestu medzi všeobecným princípom a ohľadom na jednotlivé prípady. Nevzdáva sa pritom normatívnych úvah, ale mení spôsob, ako sa k normatívnemu záveru dopracovať. To je mimoriadne dôležitý moment v súčasnej diskusii o morálnom usudzovaní. Morálne úsudky sa nemusia získavať z abstraktného princípu (zhora) ani z empirických morálnych presvedčení formou indukcie (zdola), ale dosahujú sa komplexným procesom vzájomnej kritiky a korekcie všetkých relevantných presvedčení a všeobecných princípov (Badura [2002] 2006, 200 – 201). To znamená, že je potrebné testovať, vyvažovať jednotlivé časti až dovtedy, kým sa nevytvorí koherentná súvislosť, ktorej komponenty potom môžu platiť ako zdôvodnené (200 – 201; Daniels 1979, 258). Z morálnych intuícii a normatívnych princípov treba reflexívne vyfiltrovať (podobne, ako to navrhol Rawls pri hľadaní princípov spravodlivosti „za závojom nevedomosti“; 1999, 63) istý „balans“, teda morálne dobrá, o ktorých sa môžeme domnievať, že si zaslúžia všeobecný súhlas, a ktoré by mohli byť odpoveďou na otázku, ako dosiahnuť dobrý, hodnotný život. Nussbaum týmto spôsobom sformulovala pre etiku základné spôsobilosti (ang. *capabilities*), teda základné dobrá, ktoré sú nevyhnutnými podmienka-

mi pre dôstojný život a ktoré by podľa jej slov mala demokratická spoločnosť aspoň na minimálnej prahovej úrovni zaručiť všetkým (2011, 33 – 34).

Z hľadiska môjho skúmania je podstatné, že súčasťou metódy reflexívnej rovnováhy sú aj morálne intuície získané naratívno-etickou analýzou literárnych diel. Naratívny prístup pomohol Nussbaum identifikovať v literárnych rozprávaniach prevažujúce morálne presvedčenia o dobrom živote, ktoré získala rozborom a analýzou zobrazených morálnych konfliktov a spôsobov ich riešenia a ktoré následne začlenila do reflexívneho vyvažovania spolu s normatívnymi morálnymi princípmi. Tento postup pokladá za vnútorne koherentný, holistický a plauzibilný (1990, 174).

Ak hodnotím význam vzájomnej spolupráce medzi literatúrou a etikou na základe autorkiných analýz, možno povedať, že literatúra prispieva k sebaepochopeniu etickej teórie, konfrontuje ju s alternatívnymi konceptami morálneho konania, vytvára obrazy života, ktoré podnecujú diskusiu o etických otázkach, a reprezentácie skúsenosti, bez ktorých by zostala teoretická etika výrazne ochudobnená. Etika zasa pomáha odкрývať v literárnych dielach morálne názory a stanoviská, ktoré prevažujú v danej kultúre a tradícii alebo ju prekračujú, pričom etika tieto etické dimenzie literárneho textu komentuje a kriticky reflektuje.

PODOBY NARATÍVNYCH REPREZENTÁCIÍ V SÚČASNEJ BIOETIKE

Potenciál naratívneho prístupu, ktorý Martha C. Nussbaum preukázala na základe dlhodobého dialógu medzi literatúrou a etikou, významnou mierou povzbudil iniciatívy usilujúce sa o jeho začlenenie aj do bioetiky. Naratívny prístup sa v bioetike zameriava hlavne na ľudskú životnú skúsenosť zobrazenú v rozprávaniach o nových biotechnológiách aplikovaných na človeka. Za posledných tridsať rokov sa v rámci bioetického diskurzu vyprofilovalo niekoľko rôznych podôb naratívnych reprezentácií ľudskej skúsenosti.

Najrozsiahlejšiu časť podľa Hille Haker tvoria patientske rozprávania o chorobách (2007, 264). Majú zväčša biografický charakter, sú to rozprávania o skúsenostiach s vlastnou chorobou, jej priebehom či problémami spojenými s liečbou. Konfrontujú nás so zneistením, ktoré so sebou prináša takmer každá choroba. Rozprávania pacientov popisujú autentické problémy a konflikty pri rozhodovaní i konaní. Možno medzi nimi rozlíšiť niekoľko typov rozprávání. Prvým z nich sú rozprávania pacientov v klinickom prostredí, keď stoja pred náročným kritickým rozhodovaním. Naratívno-etická analýza týchto rozprávání môže poskytnúť ľuďom konfrontovaným s ochorením cestu, ako dospieť k rozhodnutiu. Americká autorka Martha Montello (2021, 163) vidí práve tu najväčší potenciál naratívneho prístupu, a to pomôcť pacientom formou naratívno-etickej analýzy nájsť východisko z kritickej situácie. Z podnetov čerpaných z literárnej teórie vypracovala metódu, ktorou možno z patientskych rozprávání zistiť, čo je pre nich skutočne významné, čo má prevažujúci význam v ich uvažovaní. Takúto mapu toho, na čom záleží (tzv. *mattering map*), vytvára pomocou štyroch elementov rozprávania: hlas, postava, zápletká, rozuzlenie (166 – 169). Hlas odkazuje na rozprávača, je hlasom toho, „kto“ príbeh rozpráva. Postava objasňuje, „koho“ príbeh to je, kto je v centre príbehu, aby napríklad príbeh lekára

nenahradil príbeh pacienta. Zápletka identifikuje zlomový moment, ktorý pretrhol odvíjanie životného príbehu. Montello ho popisuje metaforou tikania hodín, keď po fáze „tik“ nenasleduje očakávaná fáza „tak“ (2021, 168). A práve to je moment, kde pomocou naratívno-etickej analýzy možno nájsť cestu „ako“ ďalej. Rozuzlenie teda nie je rozriešením prípadu, ale pochopením, zmapovaním toho, na čom pacientovi najviac záleží, a porozumením, ako urobiť ďalší krok. Postup naratívno-etickej analýzy, ktorý Montello prakticky využíva v klinickom prostredí (1997, 186), vykazuje viaceré spoločné rysy s hermeneutickým prístupom usilujúcim sa dospieť k pochopeniu pomocou hermeneutickej špirály (Ricœur 1996, 173 – 206). Ide o pochopenie nielen textov, ale v širšom, heideggerovskom zmysle o pochopenie ľudskej existencie. Viaceré paralely s hermeneutikou sa objavujú už v samotnom zámere: čítať/interpretovať ľudské konanie ako text (173 – 206).

Druhou podobou rozprávania v klinickom prostredí sú prípadové štúdie, teda príbehy, ktoré majú multiperspektívny charakter, pretože zachytávajú perspektívy všetkých zainteresovaných osôb. Až takéto rozšírenie o pohľad pacienta, lekára, ošetrojúceho personálu či rodiny umožňuje komplexnejšie pochopiť rozsah morálneho konfliktu (Lindemann Nelson 1997, xi). Tieto rozprávania sú blízke kazuistikám, kde dominuje úsilie dôsledne popísať morálne dimenzie prípadu, aby sa mohol analogicky porovnať s príbuznými paradigmatickými prípadmi a navrhnúť adekvátny morálny úsudok (Düwell 2008, 52). Je to teda opäť situácia, kde sa ukazuje dôležitosť naratívneho prístupu, ktorý berie ohľad na širší kontext rozprávania, na vzájomné väzby, dôvody i dôsledky, aby sa predišlo rýchlym a najmä zúženým riešeniam. Takéto multiperspektívne videnie prípadu je dobrým predpokladom pre dôveryhodné morálne rozhodnutia.

Tretím typom sú rozprávania pacientov o chorobe zaznamenané v publikovanej, zväčša esejistickej podobe. Haker vo svojej štúdii konštatuje, že naratívny prístup sa snaží vrátiť pacientom ich hlas, ktorý zaznieva formou rozprávania, čo si uvedomujeme pri publikovaných príbehoch azda jasnejšie než pri iných formách (2007, 258). Často totiž ide o spôsob sebayjadrenia, ktoré patrí k procesom liečby a najmä k postupnému vyrovnávaniu sa s chorobou ako novou súčasťou vlastnej identity. Veľmi podnetnú filozofickú reflexiu svojej skúsenosti s transplantáciou srdca a s tým spojenými vážnymi zdravotnými komplikáciami podal v útlej knihe *L'Intrus* (2000; čes. *Vetřelec*, 2021) francúzsky filozof Jean-Luc Nancy. Obzvlášť pozoruhodné sú jeho úvahy o tom, čo je ešte „vlastné“ a čo je „cudzie“, a najmä, ako choroba vstupuje do preformátovania vlastnej identity. Inú podobu životnej skúsenosti s hĺbkovou mozgovou stimuláciou popisuje v knihe *Tief im Hirn* (Hlboko v mozgu, 2006) nemecký sociológ Helmut Dubiel, jeden z výrazných podporovateľov naratívneho prístupu v bioetike. Z dôvodu potlačania motorických problémov spojených s Parkinsonovou chorobou mu lekári implantovali do mozgu elektródu, ktorá mala stimulovať zodpovedajúce časti mozgu pomocou vysielaných elektrických impulzov. Parametre stimulácie si mohol presnejšie doladovať cez externý ovládač. Toto ošetrovanie je reverzibilné s možnosťou zastaviť stimuláciu v prípade výrazných nežiaducich účinkov (Stieglitz 2009, 23; Tomašovičová 2023, 145 – 148). Dubiel naratívne zachytáva situáciu pred a po operácii, detailne opisuje svoje prežívanie úzkeho prepojenia vlastného moz-

gu s technickým zariadením, pocity sebaodcudzenia, inštrumentalizácie tela, ako aj zrejme najzávažnejší účinok hĺbkovej mozgovej stimulácie, ktorým bolo porušenie jazykového centra v mozgu a s tým spojená strata schopnosti artikulovať vlastné myšlienky: „Až po roku v práci som si uvedomil, že ak by poruchy reči pretrvávali, musel by som odísť do dôchodku. Poruchy reči sa spomínali v rozhovoroch pred operáciou, ale lekári boli presvedčení, že ide o dočasný problém, vedľajší účinok“ (2006, 125). Po ročnom existovaní v „tuneli neistoty“ (125) a po ďalších vyžiadaných odborných konzultáciách na inej klinike sa mu po prerušení stimulácie obnovila schopnosť hovoriť a zlepšili sa aj kognitívne schopnosti. Avšak na druhej strane sa zasa zintenzívnili motorické ťažkosti a nastúpila depresia, ktorá sprevádzala jeho chorobu a negatívne vplývala aj na najbližších. Musel sa preto učiť ovládať stimulátor tak, aby našiel strednú pozíciu medzi nadmerným trasením končatín a príznakmi depresie na jednej strane a poruchami reči a kognitívnych schopností na druhej strane.

Dubielovo či Nancyho rozprávanie, podobne ako ďalšie takéto veľmi osobné, autentické príbehy pacientov, sú významné z viacerých dôvodov. Plnia často terapeutickú funkciu pre samotného pacienta, zohrávajú hermeneutickú úlohu pri snahe porozumieť si a zároveň sú dôležitou etickou výpoveďou o rôznych vrstvách zvažovania a rozhodovania v zásadných morálnych otázkach. Okrem toho však ukazujú, že až zobrazenie autentickej subjektívnej skúsenosti nám pomáha dotvoriť si objektívny obraz o fungovaní biotechnológií aplikovaných na človeka (Müller 2009, 496 – 499).

Štvrtú, samostatnú špecifickú formu naratívnych zobrazení tvoria umelecké literárne rozprávania a filmové spracovania s bohatou bioetickou tematikou (napr. Kazuo Ishiguro a i.). Sú dôležitým médiom reflektujúcim doterajšiu skúsenosť a zároveň anticipujúcim budúce možnosti v súvislosti s využitím moderných technológií. V bioetickom diskurze sa považuje ich príspevok za nenahraditeľný. Napokon možno povedať, že aj v prípade vzťahu literatúry a bioetiky sa osvedčuje efektívnosť vzájomnej spolupráce v podobnom zmysle, ako ju Marta C. Nussbaum popísala na vzťahu literatúry a etiky. Naratívny prístup v bioetike je potrebný, hoci nie ako náhrada racionálnej argumentácie a normatívneho zdôvodňovania, ale ako jeho komplementárna časť.

ZÁVER

V čom teda spočíva význam naratívneho prístupu v bioetike a akú pozíciu si získal v porovnaní s normatívnymi konceptami? Možno povedať, že naratívno-etická metóda nemá ambíciu byť alternatívnou metódou, ktorá by chcela nastúpiť namiesto normatívnych etických prístupov, akými sú najmä deontologický či konzekvencialistický prístup alebo etika princípalizmu. Nussbaum ukazuje, že naratívny prístup môže slúžiť ako komplementárne prehĺbenie či rozšírenie normatívnych metód. Avšak nielen v akejsi slabej verzii, kde by sa pri morálnom usudzovaní uplatnil v rámci obecnej citlivosti či vnímavosti aj ohľad na naratívnu podobu posudzovaného prípadu. V kontexte autorkiných analýz sa prikláňam k návrhu začleniť morálne presvedčenia získané pomocou naratívno-etickej analýzy konkrétneho ľudského prípadu spolu s normatívnymi etickými princípmi do procesu reflexívneho zvažovania a vzájom-

nej korekcie. Ide napokon o to, aby sa morálne usudzovanie formovalo v dostatočnej blízkosti k ľudskej skúsenosti, k čomu naratívny prístup vytvára vhodné predpoklady.

Samozrejme, nemožno si nevšimnúť potenciálne riziko morálneho relativizmu, keďže množstvo hlasov a perspektív, najmä ak sú nesúmerateľné, zvyšuje nároky na hľadanie reflexívnej rovnováhy (Flynn 2020). Toto riziko pluralizmu by sme však mali podstúpiť, pretože ak by sa vytratil ohľad na konkrétnu životnú skúsenosť, etika by stratila v hermeticky uzavretej idealizácii kontakt s reálnym životom a morálnou praxou.

POZNÁMKY

¹ Pokiaľ nie je v literatúre uvedené inak, citáty do slovenčiny preložila J. T.

LITERATÚRA

- Arras, John D. 1997. „Nice Story, But So What? Narrative and Justification in Ethics.“ In *Stories and Their Limits: Narrative Approaches to Bioethics*, ed. Hilde Lindemann Nelson, 65 – 88. New York – Londýn: Routledge.
- Badura, Jens. [2002] 2006. „Kohärentismus.“ In *Handbuch Ethik*, 2. vyd., eds. Marcus Düwell – Christoph Hübenthal – Micha H. Werner, 194 – 205. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler.
- Barthes, Roland. [1984] 2001. „Smrť autora.“ Prel. Radana Žvaková. *Profil súčasného umenia* 8, 1 – 2: 8 – 13.
- Beauchamp, Tom L. – James F. Childress. [1979] 2013. *Principles of Biomedical Ethics*. 7. vyd. New York – Londýn: Oxford University Press.
- Daniels, Norman. 1979. „Wide Reflective Equilibrium and Theory Acceptance in Ethics.“ *Journal of Philosophy* 76, 5: 256 – 282.
- Derrida, Jacques. 1993. *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967 – 72*. Prel. Miroslav Petříček jr. Bratislava: Archa.
- Dubiel, Helmut. 2006. *Tief im Hirn*. München: Antje Kunstmann.
- Düwell, Marcus. 2008. *Bioethik. Methoden, Theorien und Bereiche*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler.
- Eagleton, Robert. 1997. *Ethical Criticism: Reading after Levinas*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Flynn, Jennifer. 2020. „Theory and Bioethics.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. Edward N. Zalta – Uri Nodelman. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/theory-bioethics> [cit 7. 3. 2024].
- Haker, Hille. 2007. „Narrative Bioethik: Ethik des biomedizinischen Erzählens.“ In *Narrative Ethik: Das Gute und das Böse erzählen*, ed. Karen Joisten, 253 – 271. Berlín: Akademie Verlag.
- Lacko, Ivan. 2021. *Prekrásny nový postsvet: Posthumánne situácie v literárnych a filmových dielach*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Lesch, Walter. 2003. „Narrative Ansätze der Bioethik.“ In *Bioethik*, eds. Marcus Düwell – Klaus Steigleder, 184 – 199. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Lindemann Nelson, Hilde. 1997. „How to Do Things with Stories.“ In *Stories and Their Limits: Narrative Approaches to Bioethics*, ed. Hilde Lindemann Nelson, vii – xx. New York – Londýn: Routledge.
- Malinová, Zuzana. 2023. „Naratológia.“ In *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*, ed. Roman Mikuláš. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i. Dostupné na: <https://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/11/naratologia> [cit 22. 2. 2024].

- Montello, Martha. 1997. „Narrative Competence.“ In *Stories and Their Limits: Narrative Approaches to Bioethics*, ed. Hilde Lindemann Nelson, 185 – 197. New York – Londýn: Routledge.
- Montello, Martha. 2021. „Narrative Ethik.“ In *Medizinethik*, eds. Nikola Biller-Andorno – Settimio Monteverde – Tanja Krones – Tobias Eichinger, 161 – 172. Wiesbaden: Springer VS.
- Müller, Oliver. 2009. „Neurotechnologie und Menschenbild. Anmerkungen zu den anthropologischen Reflexionsfiguren Homo faber und Cyborg.“ In *Das technisierte Gehirn. Neurotechnologien als Herausforderung für Ethik und Anthropologie*, eds. Oliver Müller – Jens Clausen – Giovanni Maio, 479 – 501. Paderborn: Mentis Verlag.
- Nancy, Jan-Luc. [2000] 2021. *Vetřelec*. Prel. Markéta Jakešová. Praha: Oikoymenh.
- Nussbaum, Martha C. 1990. *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha C. [1997] 2003. *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. 7. vyd. Cambridge – Londýn: Harvard University Press.
- Nussbaum, Martha C. 2011. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Nussbaumová, Martha C. [1986] 2003. *Křehkost dobra: Náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii* [*The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*]. Prel. Daniel Korte a Martin Ritter. Praha: Oikoymenh.
- Nussbaumová, Martha C. [2010] 2017. *Ne pro zisk: Proč demokracie potřebuje humanitní vědy* [*Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*]. Prel. Otakar Vochoč. Praha: Filosofía.
- Rawls, John. [1971] 1999. *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Ricœur, Paul. 1996. *Das Selbst als ein Anderer*. Mníchov: Wilhelm Fink.
- Rogers, Wendy – Catriona Mackenzie – Susan Dodds. 2021. „Warum die Bioethik ein Konzept von Vulnerabilität benötigt.“ In *Medizinethik*, eds. Nikola Biller-Andorno – Settimio Monteverde – Tanja Krones – Tobias Eichinger, 189 – 219. Wiesbaden: Springer VS.
- Sommer, Roy. 2011. „Erzählliteratur der Gegenwart (ab 1930).“ In *Handbuch Erzählliteratur. Theorie, Analyse, Geschichte*, ed. Matías Martínez, 272 – 284. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler.
- Stieglitz, Thomas. 2009. „Technische Anforderungen an Neuroimplantate.“ In *Das technisierte Gehirn. Neurotechnologien als Herausforderung für Ethik und Anthropologie*, eds. Oliver Müller – Jens Clausen – Giovanni Maio, 23 – 33. Paderborn: Mentis Verlag.
- Suwara, Bogumiła. 2021. „Expanding the Boundaries of Literature as an Interdisciplinary Plot in Art-Science.“ In *The Blurring of Boundaries in Bioscientific Discourse*, ed. Jana Tomašovičová, 139 – 163. Berlín: Logos Verlag.
- Todorov, Tzvetan. [1966] 2002. „Kategorie literárního vyprávění.“ Prel. Jiří Šrámek. In *Znak, struktura, vyprávění: Výbor z prací francouzského strukturalizmu*, ed. Petr Kyloušek, 142 – 179. Brno: Host.
- Tomašovičová, Jana. 2023. „Optimizing the Human Brain and the Socio-Ethical Context.“ In *Transhumanism and Posthumanism in the Perspective of Biotechnologies*, eds. Jana Tomašovičová – Bogumiła Suwara, 141 – 163. Lausanne – Berlin: Peter Lang.